

HUDUDLARDA AGROTADBIRKORLIK ASOSIDA AHOLINI BAND QILISHNING XORIJIY TAJRIBALARI

prof. **Qurbonov Alisher**

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

ORCID: 0000-0002-3208-5657

qurbonovalisher1977@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada 2010-2024 yillar statistik ma'lumotlari asosida O'zbekistonda mehnat resurslari, iqtisodiy faollik, ishsizlik, bandlik, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning jami bandlikdagi ulushi, oliy ma'lumotli xodimlar hamda o'zini-o'zi band qilgan shaxslar soni dinamikasi tahlil qilindi. Tadqiqotda inson kapitali nazariyasi, tadbirkorlikning innovatsion tabiati, mehnat bozorining institutsional rivojlanishi va qishloq hududlarini barqaror rivojlantirish konsepsiyalari asos qilib olindi. Xorijiy tajriba sifatida Yevropa Ittifoqi, Finlyandiya, Shvesiya, Daniya, Yaponiya va Xitoy amaliyoti ko'rib chiqildi. Maqolada xorijiy tajribani O'zbekiston sharoitida qo'llash bo'yicha kooperatsiya, kasbiy ta'lim, mikromoliya, ijtimoiy himoya, raqamlashtirish va agrotadbirkorlikka asoslangan takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: mehnat resurslari, bandlik, ishsizlik, kichik biznes, o'zini-o'zi band qilish, inson kapitali, kooperatsiya, xorijiy tajriba, agrotadbirkorlik.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ АГРОПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕГИОНАХ

проф. **Курбанов Алишер**

Университет экономики и педагогики

Аннотация. В статье на основе статистических данных за 2010-2024 годы анализируются динамика трудовых ресурсов, экономической активности населения, безработицы, занятости, доли малого бизнеса и частного предпринимательства в общей занятости, численности работников с высшим образованием, а также самозанятых лиц в Узбекистане. Теоретическую основу исследования составляют концепции человеческого капитала, инновационной роли предпринимательства, институционального развития рынка труда и устойчивого развития сельских территорий. В качестве зарубежного опыта рассмотрены практики Европейского союза, Финляндии, Швеции, Дании, Японии и Китая. В статье разработаны предложения по адаптации зарубежного опыта к условиям Узбекистана через развитие кооперации, профессионального образования, микрофинансирования, социальной защиты, цифровизации и агропредпринимательства.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, занятость, безработица, малый бизнес, самозанятость, человеческий капитал, кооперация, зарубежный опыт, агропредпринимательство.

FOREIGN EXPERIENCE IN ENSURING EMPLOYMENT OF THE POPULATION BASED ON AGRO-ENTREPRENEURSHIP IN THE REGIONS

prof. **Kurbonov Alisher**
University of Economics and Pedagogy

Abstract. *This article analyzes the dynamics of labor resources, economic activity, unemployment, employment, the share of small business and private entrepreneurship in total employment, the number of employees with higher education, and self-employed persons in Uzbekistan based on statistical data for 2010-2024. The theoretical framework relies on human capital theory, the innovative role of entrepreneurship, institutional development of the labor market, and sustainable rural development concepts. The article reviews foreign experience from the European Union, Finland, Sweden, Denmark, Japan, and China. The paper proposes measures for adapting foreign experience to Uzbekistan through cooperation, vocational education, microfinance, social protection, digitalization, and agro-entrepreneurship.*

Keywords: *labor resources, employment, unemployment, small business, self-employment, human capital, cooperation, foreign experience, agro-entrepreneurship.*

Kirish.

Mehnat resurslari milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi, aholi daromadlarining shakllanishi va hududiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Yer, kapital, texnika va texnologiyalardan foydalanish samaradorligi ko'p jihatdan inson mehnati, malaka, bilim, intizom, ijodkorlik va tadbirkorlik qobiliyatiga bog'liq. Shu sababli zamonaviy iqtisodiy siyosatda mehnat resurslariga faqat aholi soni yoki ishchi kuchi zaxirasi sifatida emas, balki inson kapitali, innovatsion faoliyat va institutsional faollik manbai sifatida qarash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda aholi bandligini ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, o'zini-o'zi band qilishni rasmiylashtirish, kasb-hunarga o'qitish va qishloq hududlarida tadbirkorlik muhitini yaxshilashga qaratilgan islohotlar kuchaydi. Bu jarayonlar mehnat bozorida yangi tarkibiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. An'anaviy doimiy ish o'rinlari bilan bir qatorda, moslashuvchan bandlik, masofaviy xizmatlar, yakka tartibdagi faoliyat, oilaviy tadbirkorlik, kasanachilik, fermer va dehqon xo'jaliklari, agrotadbirkorlik hamda raqamli platformalar orqali daromad topish shakllari kengaymoqda.

2010–2024-yillar statistik qatorlari mehnat bozori bir tekis emas, balki bosqichma-bosqich va tarkibiy o'zgarishlar bilan rivojlanganini ko'rsatadi. 2010–2017-yillarda mehnat resurslari va iqtisodiy faollik darajasi nisbatan o'sgan; 2018–2020-yillarda ishsizlik darajasining keskin yuqorilashi mehnat bozorida muayyan bosim mavjudligini ko'rsatgan; 2021–2024-yillarda esa ishsizlik pasayib, bandlik tiklana boshlagan va o'zini-o'zi band qilish instituti tez rivojlangan. Xorijiy tajriba va olimlarning nazariy qarashlari asosida O'zbekistonda mehnat resurslaridan samarali foydalanish, bandlikni oshirish, ishsizlikni pasaytirish hamda o'zini-o'zi band qilish va agrotadbirkorlikni rivojlantirish yo'nalishlarini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: mehnat resurslari dinamikasini tahlil qilish; ishsizlik va bandlikdagi o'zgarishlarni baholash; kichik biznesning bandlikdagi rolini aniqlash; xorijiy tajribani tizimlashtirish; O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni taklif qilish. Ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, unda statistik ma'lumotlar asosida mehnat bozorida o'zgarishlar xorijiy tajriba bilan bog'lab talqin qilindi. Bu esa bandlik siyosati, qishloq hududlarini rivojlantirish, agrotadbirkorlik, kichik biznes va o'zini-o'zi band qilishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy qarorlar qabul qilishda foydalanish mumkin bo'lgan ilmiy asos yaratadi.

Adabiyotlar sharhi.

Mehnat resurslari va bandlik masalalari iqtisodiy nazariyada turli yo'nalishlar doirasida tahlil qilingan. Klassik iqtisodiy maktabda mehnat boylik yaratishning asosiy manbai sifatida qaralgan bo'lsa, keyingi tadqiqotlarda mehnatning sifati, inson kapitali, tadbirkorlik, institutsional muhit, texnologik o'zgarish va mehnat bozori moslashuvchanligi alohida o'rganildi. Shu jihatdan O'zbekiston mehnat bozoridagi o'zgarishlarni tushuntirishda bir nechta nazariy yondashuvni birgalikda qo'llash maqsadga muvofiq. Teodor Shuls (1961) inson kapitali nazariyasida ta'lim, sog'liq, kasbiy tayyorgarlik va bilimga qilingan xarajatlarni kelajakdagi mehnat unumdorligi va daromadni oshiruvchi investitsiya sifatida baholaydi.

Uning fikricha, iqtisodiy o'sishni faqat moddiy kapital bilan izohlash yetarli emas, chunki ishchi kuchining bilim va malakasi iqtisodiy taraqqiyotning mustaqil omilidir. Mazkur yondashuv O'zbekistonda 2017–2024 yillarda oliy ma'lumotli xodimlar sonining 106164 kishidan 129 280 kishiga oshishini mehnat bozorining sifat jihatdan rivojlanishi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Geri Bekker (1964) inson kapitaliga iqtisodiy tahlilda markaziy o'rin berib, ta'lim va malaka insonning mehnat bozoridagi qiymatini oshirishi, ish haqi, daromad va unumdorlikka ta'sir qilishini asoslab bergan.

Bekker qarashlariga ko'ra, mehnat bozorida barqaror bandlikni ta'minlash uchun ishchi kuchining malakasi iqtisodiyot tarmoqlari talabiga moslashishi lozim. Shu nuqtai nazardan, mehnat resurslari sonining o'sishi bilan birga qayta tayyorlash, dual ta'lim, kasbiy sertifikatlash va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish zarur. Jozef Shumpeter (1934) tadbirkorni iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi sub'ekti sifatida talqin qiladi. U tadbirkorni yangi mahsulot, yangi texnologiya, yangi bozor yoki yangi tashkilot shaklini joriy etuvchi innovatsion kuch deb baholaydi.

Bu yondashuv kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni faqat ish o'rnini yaratuvchi sektor sifatida emas, balki mehnat resurslarini innovatsion faoliyatga jalb etuvchi mexanizm sifatida ko'rishni taqozo qiladi. Artur Lyuisning (1954) ikki sektorli iqtisodiy rivojlanish modeli an'anaviy past unumdorlikka ega sektordan zamonaviy yuqori unumdorlikka ega sektorga mehnat resurslarining ko'chishini iqtisodiy o'sishning asosiy sharti sifatida ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida bu yondashuv qishloq aholisini faqat birlamchi qishloq xo'jaligi mehnatida emas, balki qayta ishlash, saqlash, logistika, agroservis, savdo va eksportga yo'naltirilgan tadbirkorlikda band qilish zarurligini asoslaydi. Duglas Nort (1990) institutlarni iqtisodiy munosabatlardagi noaniqlikni kamaytiruvchi, bitim xarajatlarini qisqartiruvchi va iqtisodiy faoliyat uchun barqaror qoidalar yaratuvchi omil sifatida talqin qiladi.

Mehnat bozori nuqtai nazaridan bu fikr bandlik xizmatlari, soliq ro'yxatidan o'tish tartibi, mikromoliya, kooperatsiya, ijtimoiy sug'urta va tadbirkorlik huquqlarini himoya qilish institutlari samaradorligini oshirish zarurligini ko'rsatadi. Maykl Porter (1998) klasterlar nazariyasida korxonalar, ta'lim muassasalari, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar va bozor infratuzilmasining hududiy yaqinligi raqobatbardoshlikni oshirishini ta'kidlaydi.

Bu yondashuv agrotadbirkorlik uchun muhim: fermer, qayta ishlovchi, logistika xizmati, bank, sug'urta, ilmiy maslahat, sertifikatlash va eksportchi sub'ektlar bir zanjirga birlashsa, mehnat resurslari yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi faoliyatga o'tadi. Rus olimlari Anisimova (2011), Frolova, Vasileva (2011), Kulkova (2012), Shamin va Vojdaeva (2011) tadqiqotlarida qishloq hududlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, kooperatsiya, agrar infratuzilma va fermerlarning bozorga chiqish imkoniyatlari mehnat bandligi uchun muhim omil sifatida ko'rsatilgan. Ularning yondashuvlari O'zbekistonda qishloq joylarda kichik biznes, oilaviy agrobiznes, kooperativ xizmatlar va o'zini-o'zi band qilishni rivojlantirish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotda 2010–2024 yillar bo'yicha mehnat resurslari soni, mehnatga layoqatli aholi, iqtisodiy faollik darajasi, ishsizlar soni, ishsizlik darajasi, bandlik darajasi, kichik biznes va

xususiyl tadbirkorlikning jami bandlikdagi ulushi, oliyl ma'lumotli xodimlar soni hamda o'zini-o'zi band qilganlar sonidan iborat statistik qatorlardan foydalanildi. Taqdim etilgan jadvalda birinchi ikki ustun nomi 2011 yil sifatida takror berilgani sababli, qiymatlar mazmuni va avvalgi ma'lumotlar kontekstiga asoslanib birinchi ustun 2010 yil sifatida qabul qilindi.

Tahlilda dinamik qatorlar usuli, mutlaq va nisbiyl o'sish, foiz punktlardagi o'zgarish, davriyl taqqoslash, maksimum va minimum nuqtalarni aniqlash, xorijiy tajribani institutsional taqqoslash va amaliyl moslashtirish usullari qo'llanildi. Asosiy hisob-kitoblar quyidagi formulalar orqali amalga oshirildi:

Metodologik jihatdan maqolada ikki darajali yondashuv qo'llanildi. Birinchi darajada statistik ko'rsatkichlar asosida O'zbekiston mehnat bozoridagi o'zgarishlar tahlil qilindi. Ikkinchi darajada esa Yevropa Ittifoqi, Finlyandiya, Shvesiya, Daniya, Yaponiya va Xitoy tajribasi O'zbekiston sharoitiga moslashtirish nuqtai nazaridan baholandi.

Tahlillar va natijalar muhokamasi.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, qishloq hududlarida bandlikni oshirish va tadbirkorlikni rivojlantirish faqat bozor mexanizmlariga tashlab qo'yilmaydi. Rivojlangan mamlakatlarda qishloq hududlari uchun davlat qo'llab-quvvatlashi, kooperatsiya, kasbiyl ta'lim, infratuzilma, moliyaviyl xizmatlar, innovatsiya va ekologik barqarorlik bir butun tizim sifatida tashkil etiladi.

Yevropa Ittifoqi tajribasida qishloq joylarini barqaror rivojlantirish siyosati markaziy o'rin tutadi. Anisimovanning (2011) ta'kidlashicha, YeI mamlakatlarida qishloq hududlarini davlat tomonidan tartibga solish iqtisodiy siyosatning muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, agrar bozorni tartibga solish, kafolatli narxlar, bojxona proteksionizmi va qishloq infratuzilmasini qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshirilgan. Bu tajriba O'zbekiston uchun shu jihatdan muhimki, qishloq aholisini band qilishda agrar bozor infratuzilmasi, qayta ishlash va sotish tizimlari yetarli darajada ishlashi kerak.

Finlyandiya va Shvesiya tajribasi qishloq aholisini o'zini-o'zi band qilish, oilaviyl agrobiznes va kichik fermerlikni rivojlantirish orqali qo'llab-quvvatlashga asoslangan. Frolova va Vasileva (2011) tadqiqotlarida Finlyandiyada ekologik dotatsiyalar, noqulay iqlim sharoiti uchun qo'llab-quvvatlash, zarar ko'rayotgan fermerlarni diversifikatsiya qilishga yo'naltirilgan subsidiyalar mavjudligi qayd etiladi. O'zbekiston sharoitida bu tajribani suv tanqisligi, tuproq unumdorligi, tog'oldi va cho'l hududlarining farqli sharoitlari bo'yicha zonal qo'llab-quvvatlash tizimiga moslashtirish mumkin.

Daniya tajribasida oilaviyl ferma qishloq tadbirkorligining asosi hisoblanadi. Kulkova (2012) keltirgan ma'lumotlarga ko'ra, Daniyada fermerlar qishloq xo'jalik kooperativlari orqali urug'lik, o'g'it, texnika, yonilg'i va sotish xizmatlaridan foydalanadi; bu esa vositachilar rolini kamaytiradi va mahsulot sotish xarajatlarini qisqartiradi. O'zbekiston uchun bu tajriba, ayniqsa, fermer va dehqon xo'jaliklarining bozorga chiqishida muhim: alohida mayda ishlab chiqaruvchi bozorda kuchsiz bo'lsa, kooperativ orqali u xarid, saqlash, qayta ishlash va sotishda kuchliroq pozitsiyaga ega bo'ladi.

Yaponiya tajribasi universal kooperativ xizmatlar rivojlangani bilan ahamiyatli. Yaponiyada kooperativlar sotish, ta'minot, kreditlash, sug'urta, maslahat va bozor axboroti kabi xizmatlarni birlashtirib, fermerlarning xo'jalik yuritish xavfini pasaytiradi (Кулькова, 2012). O'zbekistonda dehqon va fermer xo'jaliklari uchun shunday ko'p funksiyali kooperativ xizmatlarni rivojlantirish agrotadbirkorlik samaradorligini oshiradi.

Xitoy tajribasi qishloq hududlarida soliq yukini kamaytirish, infratuzilmani rivojlantirish, ichimlik suvi, yo'l va bozorga chiqish imkoniyatlarini yaxshilash bilan bog'liq. Shamin va Vojdaeva (2011) Xitoyda qishloq xo'jaligi solig'i va maxsus mahsulotlarga soliq bekor qilinishi dehqonlarning soliq yukini yengillashtirganini ta'kidlaydi. Biroq Xitoy tajribasi intensiv rivojlanishning ekologik xavflarini ham ko'rsatadi: pestitsidlardan ortiqcha foydalanish, tuproq va suv resurslariga bosim qishloq taraqqiyotini faqat ishlab chiqarish hajmi bilan emas, ekologik barqarorlik bilan ham bog'lash zarurligini anglatadi. Xorijiy tajriba umumiy xulosasi

shundan iboratki, qishloq va agrar hududlarda mehnat bandligini oshirish uchun uchta shart bir vaqtda ta'minlanishi lozim: birinchisi — ishlab chiqaruvchi sub'ektlarni bozorga bog'lovchi kooperatsiya va infratuzilma; ikkinchisi — inson kapitali, ya'ni ta'lim, kasb, malaka va maslahat xizmatlari; uchinchisi — davlatning maqsadli, shaffof va natijaga yo'naltirilgan qo'llab-quvvatlash siyosati.

1-jadval

Xorijiy tajribani O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari

Mamlakat/model	Asosiy tajriba	O'zbekiston uchun moslashtirish yo'nalishi
Yevropa Ittifoqi	Qishloq hududlarini kompleks rivojlantirish, davlat tartibga solishi, agrar bozorni qo'llab-quvvatlash	Hududiy bandlik dasturlari, agrar infratuzilma, qayta ishlash va sotish zanjirlarini rivojlantirish
Finlyandiya va Shvesiya	Ekologik dotatsiyalar, oilaviy agrobiznes, o'zini-o'zi band qilishni qo'llab-quvvatlash	Suv tejoychi texnologiyalar, hududiy tabiiy sharoitga mos subsidiya, qishloq oilaviy biznesi
Daniya	Fermer kooperativlari, majburiy kasbiy tayyorgarlik, vositachilarni qisqartirish	Fermer va dehqonlar uchun ta'minot-saqlash-qayta ishlash-sotish kooperativlari
Yaponiya	Universal kooperativlar: kredit, sug'urta, sotish, ta'minot va maslahat	Ko'p funksiyali agroservis markazlari va kooperativ bank/mikromoliya xizmatlari
Xitoy	Soliq yukini kamaytirish, qishloq infratuzilmasi, daromadlar tafovutini qisqartirish	O'zini-o'zi band qilganlar va mikrobiznes uchun soliq yengilligi, yo'l, suv, internet, bozor infratuzilmasi

2010–2024 yillarda mehnat resurslari soni 1 493,4 ming kishidan 1 888,5 ming kishiga yetdi. Bu 395,1 ming kishiga yoki 26,5 foizga o'sishni anglatadi. O'rtacha yillik o'sish sur'ati taxminan 1,68 foizni tashkil etdi. Mehnatga layoqatli yoshdagi mehnatga layoqatli aholi soni esa 1 487,9 ming kishidan 1 876,6 ming kishiga oshdi. Bu ko'rsatkichdagi o'sish 388,7 ming kishi yoki 26,1 foizga teng. Mehnat resurslari va mehnatga layoqatli aholi sonining deyarli bir xil sur'atda o'sishi demografik mehnat salohiyati kengayib borganini ko'rsatadi. Biroq mehnat resurslarining ko'payishi avtomatik ravishda samarali bandlikni ta'minlamaydi. Mehnat bozoriga kirib kelayotgan har bir yangi ishchi kuchini munosib ish o'rni, kasbiy malaka, bozorga mos ko'nikma va tadbirkorlik imkoniyati bilan ta'minlash zarur.

2-jadval

Qashqadaryo viloyatida Mehnat resurslarining 2010–2024 yillarda asosiy ko'rsatkichlarning o'zgarishi

Ko'rsatkich	Boshlang'ich yil	Yakuniy yil	Mutlaq o'zgarish	Nisbiy o'zgarish
Mehnat resurslari, ming kishi	1 493,4	1 888,5	+395,1	+26,5%
Mehnatga layoqatli aholi, ming kishi	1 487,9	1 876,6	+388,7	+26,1%
Iqtisodiy faollik darajasi, %	70,7	72,3	+1,6 f.p.	—
Ishsizlar soni, ming kishi	59,3	80,9	+21,6	+36,4%
Ishsizlik darajasi, %	5,8	5,9	+0,1 f.p.	—
Bandlik darajasi, %	66,9	68,3	+1,4 f.p.	—
Kichik biznesning bandlikdagi ulushi, %	74,8	78,5	+3,7 f.p.	—
Oliy ma'lumotli xodimlar, kishi	106 034	129 280	+23 246	+21,9%
O'zini-o'zi band qilganlar, kishi	561 718	4 471 790	+3 910 072	7,96 barobar

Aholining iqtisodiy faollik darajasi 2010 yilda 70,7 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2019 yilda 75,0 foizgacha ko'tarilgan. Keyingi yillarda esa ushbu ko'rsatkich pasayib, 2024 yilda 72,3 foizni tashkil etdi. Bu holat mehnat bozorida aholining faol ishtirokini saqlab qolish va mehnatga rag'batni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Iqtisodiy faollikning pasayishi ayrim aholi guruhlarining mehnat bozoridan chiqishi, norasmiy faoliyatga o'tishi yoki o'zini-o'zi band qilish shakllariga moslashishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ishsizlar soni 2010 yilda 59,3 ming kishini tashkil etgan bo'lsa, 2020 yilda 146,9 ming kishigacha oshdi. Ishsizlik darajasi ham 2010 yildagi 5,8 foizdan 2020 yilda 11,1 foizga yetdi. Bu davr mehnat bozori uchun eng murakkab bosqichlardan biri bo'lgan. 2021 yildan boshlab ishsizlik darajasi pasayib, 2024 yilda 5,9 foizga tushdi. Demak, 2020–2024 yillarda ishsizlik darajasi 5,2 foiz punktga qisqargan. Bandlik darajasi 2010 yilda 66,9 foiz bo'lgan bo'lsa, 2017 yilda 69,2 foizgacha ko'tarilgan. 2020 yilda bu ko'rsatkich 66,0 foizga tushgan, 2024 yilda esa 68,3 foizga yetgan. Bu mehnat bozorida tiklanish jarayoni mavjudligini ko'rsatadi, ammo 2017 yildagi yuqori darajaga hali to'liq qaytilmagani mehnat resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha qo'shimcha imkoniyatlar borligini anglatadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning jami bandlikdagi ulushi tahlil davrida yuqori darajada saqlandi. 2010 yilda ushbu ko'rsatkich 74,8 foiz bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda 78,5 foizga yetdi. Eng yuqori ko'rsatkich 2017 yilda 80,0 foizni tashkil etgan. Bu O'zbekistonda aholi bandligini ta'minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hal qiluvchi o'rin tutishini ko'rsatadi. Oliy ma'lumotli xodimlar soni 2017–2024 yillarda 106 034 kishidan 129 280 kishiga yetdi. Bu 23 246 kishiga yoki 21,9 foizga o'sishdir. Inson kapitali nuqtai nazaridan bu ijobiy tendensiya hisoblanadi. Biroq bunday o'sish iqtisodiy samaraga aylanishi uchun ta'lim yo'nalishlari mehnat bozori talabi bilan muvofiqlashtirilishi lozim. O'zini-o'zi band qilganlar soni 2020 yilda 561 718 kishi bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda 4 471 790 kishiga yetdi. Bu 3 910 072 kishiga ko'payish yoki qariyb 8 barobar o'sish demakdir. Ushbu jarayon norasmiy faoliyatni rasmiylashtirish, aholining mustaqil iqtisodiy faolligini kengaytirish va moslashuvchan bandlik shakllarini rivojlantirishda muhim bosqich bo'ldi.

O'zbekistonda mehnat resurslari sonining o'sishi, kichik biznesning bandlikdagi yuqori ulushi va o'zini-o'zi band qilganlar sonining keskin ko'payishi xorijiy tajribani to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki milliy sharoitga moslashtirishni talab qiladi. Moslashtirishda demografik bosim, qishloq aholisi ulushi, suv va yer resurslari cheklanganligi, kichik xo'jaliklar ko'pligi, hududlar o'rtasida infratuzilma farqi, mehnat malakasi va bozorga chiqish imkoniyatlari hisobga olinishi kerak.

Birinchi mexanizm — kooperatsiya va agroservis tizimini rivojlantirish. Daniya va Yaponiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, mayda ishlab chiqaruvchilarni kooperativlar orqali birlashtirish ularning bozordagi muzokara kuchini oshiradi. O'zbekistonda fermer, dehqon va tomorqa egalari uchun mahsulotni yig'ish, saralash, saqlash, qadoqlash, qayta ishlash va sotishga xizmat qiluvchi kooperativ markazlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Bu markazlar yangi ish o'rinlari yaratish bilan birga qishloq mahsulotining qo'shilgan qiymatini oshiradi.

Ikkinchi mexanizm — kasbiy ta'lim va malaka oshirishni mehnat bozori talabi bilan bog'lash. Daniyada fermer bo'lish uchun maxsus ta'lim muhim o'rin tutadi. O'zbekistonda ham agrotadbirkorlik, veterinariya, agroinjeneriya, suv tejovchi texnologiyalar, qayta ishlash, logistika, elektron savdo va eksport menejmenti bo'yicha qisqa muddatli amaliy o'quvlar kengaytirilishi lozim. Bunday ta'lim oliy ma'lumotli xodimlar o'sishini iqtisodiy samaraga aylantiradi.

Uchinchi mexanizm — o'zini-o'zi band qilganlarni mikrobiznesga o'tkazish. 2020–2024 yillarda o'zini-o'zi band qilganlar sonining qariyb 8 barobar oshishi bu toifa iqtisodiy siyosatning muhim ob'ektiga aylanganini ko'rsatadi. Lekin o'zini-o'zi band qilish faqat ro'yxatdan o'tish bilan cheklanmasligi kerak. Ularga mikrokredit, buxgalteriya va soliq maslahati, onlayn savdo, kasbiy sertifikatlash, ijtimoiy sug'urta va kooperativlarga a'zo bo'lish imkoniyati berilsa, ularning bir qismi barqaror mikrobiznes sub'ektlariga aylanadi.

To'rtinchi mexanizm — hududiy zonalash va maqsadli qo'llab-quvvatlash. Finlyandiya tajribasida tabiiy-iqlim sharoitlari hisobga olingan subsidiyalar muhim o'rin tutadi. O'zbekistonda ham tog'oldi, cho'l, suvli yerlar, mehnat resurslari zich hududlar va eksport salohiyati yuqori zonalar uchun alohida dasturlar ishlab chiqilishi lozim. Masalan, suvli yerlarda intensiv agrotadbirkorlik, mehnat resursi ko'p hududlarda xizmat va qayta ishlash, eksport salohiyati yuqori hududlarda logistika va sertifikatlash markazlari rivojlantirilishi mumkin.

Beshinchi mexanizm — ijtimoiy himoya va rasmiylashtirishni bog'lash. Xorijiy tajribada bandlikning moslashuvchan shakllari ijtimoiy sug'urta, pensiya, tibbiy himoya va kasbiy xavfsizlik tizimlari bilan uyg'unlashtiriladi. O'zbekistonda o'zini-o'zi band qilganlar va mikrobiznes sub'ektlari uchun ixtiyoriy, sodda va raqamli ijtimoiy sug'urta mexanizmlarini joriy etish ularning rasmiy sektorda qolish rag'batini kuchaytiradi.

Oltinchi mexanizm — raqamlashtirish va bozor axborotini ochiqlash. Mehnat bozori, kasblarga talab, bo'sh ish o'rinlari, mikro kreditlar, subsidiyalar, kooperativlar, agroservis markazlari va onlayn savdo platformalari haqida yagona raqamli axborot tizimi tashkil etilsa, aholi iqtisodiy faolligi oshadi. Bu tizim mehnat resurslarini talab yuqori bo'lgan tarmoqlarga yo'naltirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston sharoitida agrotadbirkorlik mehnat resurslaridan samarali foydalanishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Chunki qishloq hududlarida mehnat resurslari, yer, suv, xomashyo va mahalliy bozor mavjud, ammo ularni yuqori daromadli faoliyatga aylantirish uchun qayta ishlash, saqlash, logistika, xizmat ko'rsatish, marketing va eksport infratuzilmasi zarur. Agrotadbirkorlik ushbu bo'g'inlarni birlashtiruvchi iqtisodiy faoliyat shakli sifatida ahamiyatlidir.

Birinchi ustuvor yo'nalish — qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashni kengaytirish. Xom mahsulotni sotishga nisbatan qayta ishlangan mahsulot ko'proq qo'shilgan qiymat yaratadi, ko'proq ishchi kuchini jalb qiladi va eksport imkoniyatini oshiradi. Meva-sabzavotni quritish, muzlatish, qadoqlash, sut va go'sht mahsulotlarini qayta ishlash, un va yog' mahsulotlari, asal va dorivor o'simliklar kabi yo'nalishlar qishloq aholisi uchun yangi bandlik manbai bo'lishi mumkin.

Ikkinchi ustuvor yo'nalish — agroservis xizmatlarini rivojlantirish. Texnika xizmati, sug'orish tizimiga xizmat ko'rsatish, urug'lik va o'g'it ta'minoti, veterinariya, laboratoriya, sertifikatlash, buxgalteriya va marketing xizmatlari qishloq tadbirkorlari uchun zarur. Bunday xizmatlar fermer yoki dehqonning barcha funksiyalarni o'zi bajarish zaruratini kamaytiradi va mehnat unumdorligini oshiradi.

Uchinchi ustuvor yo'nalish — qishloq yoshlari va ayollarini tadbirkorlikka jalb qilish. Mehnat resurslarining o'sishi yoshlar bandligi masalasini yanada dolzarb qiladi. Xorijiy tajriba ko'rsatadiki, kasbiy ta'lim, kichik grant, kouching va kooperativga a'zolik yoshlar va ayollarning iqtisodiy faolligini oshiradi. O'zbekistonda qishloq yoshlari uchun agrostartaplar, raqamli savdo, issiqxona, parrandachilik, asalarichilik va qayta ishlash bo'yicha inkubatsiya dasturlari kengaytirilishi lozim.

To'rtinchi ustuvor yo'nalish — eksportga yo'naltirilgan qiymat zanjirlarini rivojlantirish. Mahsulotni xalqaro bozorga chiqarish uchun sifat standarti, sertifikat, saqlash, sovetish, qadoqlash va logistika talab etiladi. Bu yo'nalishlarda kichik biznes sub'ektlari uchun kooperativ asosida xizmat ko'rsatish markazlari tashkil etilsa, ish o'rinlari ko'payib, mehnat resurslari yuqori daromadli tarmoqlarga yo'naladi.

Beshinchi ustuvor yo'nalish — resurs tejovchi va ekologik barqaror texnologiyalarni joriy etish. Xitoy tajribasida intensiv qishloq xo'jaligi ekologik muammolarni kuchaytirishi mumkinligi ko'ringan. Shu sababli O'zbekistonda agrotadbirkorlik suv tejovchi texnologiyalar, organik va ekologik toza mahsulotlar, tuproq unumdorligini saqlash, biologik himoya va resurslardan tejamkor foydalanish bilan bog'lanishi shart.

Tahlil natijalari O'zbekistonda mehnat resurslari miqdoriy jihatdan o'sganini, ammo ulardan samarali foydalanish uchun sifat va institutsional mexanizmlar hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Mehnat resurslari 26,5 foizga o'sgani holda, iqtisodiy faollik darajasi faqat 1,6 foiz punktga oshgan. Bu mehnat resurslarini faol iqtisodiy jarayonlarga jalb qilishda qo'shimcha choralar zarurligini bildiradi. Ishsizlik darajasining 2020 yilda 11,1 foizgacha oshishi mehnat bozori tashqi va ichki shoklarga sezgirligini ko'rsatadi. 2021–2024 yillarda ishsizlikning 5,9 foizgacha pasayishi esa rasmiylashtirish, kichik biznes va o'zini-o'zi band qilish mexanizmlari ma'lum darajada samara berganini ko'rsatadi. Biroq bandlik darajasi 2024 yilda 68,3 foiz bo'lib, 2017 yildagi 69,2 foizdan past. Demak, bandlikni barqaror oshirish uchun faqat ishsizlikni kamaytirish emas, balki aholining iqtisodiy faolligini oshirish zarur. Kichik biznesning jami bandlikdagi ulushi 2024 yilda 78,5 foizni tashkil etgani O'zbekistonda bandlikning asosiy tayanchi xususiy sektor ekanini tasdiqlaydi. Ammo xorijiy tajriba ko'rsatadiki, kichik biznes samarador bo'lishi uchun u kooperatsiya, moliyaviy xizmatlar, kasbiy ta'lim, bozor infratuzilmasi va innovatsiya bilan qo'llab-quvvatlanishi kerak. Aks holda, kichik biznesda bandlik ko'p bo'lgani bilan mehnat unumdorligi va daromad past bo'lib qolishi mumkin. O'zini-o'zi band qilganlar sonining 4,47 mln kishiga yetishi mehnat bozorida ulkan institutsional o'zgarishdir. Bu jarayonni ijobiy baholash mumkin, chunki u aholining iqtisodiy faolligini rasmiy maydonga olib chiqadi. Shu bilan birga, bu toifa uchun ijtimoiy himoya, daromad barqarorligi, kasbiy malaka va bozorga chiqish muammolari saqlanib qolsa, o'zini-o'zi band qilish past mahsuldor bandlik shakliga aylanib qolishi mumkin. Shuning uchun xorijiy tajriba asosida o'zini-o'zi band qilganlarni bosqichma-bosqich mikrobiznes va kichik tadbirkorlikka o'tkazish siyosati zarur.

Oliy ma'lumotli xodimlar sonining 21,9 foizga oshishi inson kapitali bazasi kengayganini ko'rsatadi. Ammo Shuls va Bekker ta'kidlaganidek, inson kapitali iqtisodiy samaraga aylanishi uchun bilim va malaka iqtisodiyotda talab qilingan faoliyat turlari bilan bog'lanishi kerak. Shu bois oliy ta'lim, kasbiy ta'lim va mehnat bozori o'rtasida "talab-taklif" mexanizmini kuchaytirish lozim.

Xorijiy tajribaning O'zbekiston uchun eng muhim sabog'i shundaki, bandlik siyosati alohida mehnat bozori siyosati sifatida emas, balki hududiy rivojlanish, qishloq infratuzilmasi, kichik biznes, kooperatsiya, ta'lim, moliya va ijtimoiy himoya bilan birlashgan tizim sifatida olib borilishi kerak.

3-jadval

Xorijiy tajrabalarning o'zbekiston amalga oshirish so'nalishlari

Yo'nalish	Xorijiy asos	O'zbekistonda qo'llash shakli	Kutiladigan natija
Kooperatsiya	Daniya, Yaponiya	Fermer, dehqon va tomorqa egalari uchun ta'minot-saqlash-sotish kooperativlari	Mahsulot sotish xarajatlari kamayadi, qo'shilgan qiymat oshadi
Kasbiy ta'lim	Daniya, Finlyandiya	Agrotadbirkorlik, logistika, qayta ishlash va raqamli savdo bo'yicha amaliy kurslar	Mehnat unumdorligi va ishga joylashish imkoniyati oshadi
Mikromoliya	YeI, Yaponiya	O'zini-o'zi band qilganlar uchun imtiyozli mikrokredit va maslahat xizmati	Mikrobiznesga o'tish tezlashadi
Infratuzilma	Xitoy, YeI	Qishloq yo'llari, suv, internet, sovutkich ombor va logistika markazlari	Bozorga chiqish imkoniyati kengayadi
Ijtimoiy himoya	Skandinaviya modeli	O'zini-o'zi band qilganlar uchun soddalashtirilgan ijtimoiy sug'urta	Rasmiy sektorda qolish rag'batini kuchayadi
Ekologik barqarorlik	Finlyandiya, Shvesiya	Suv tejovchi texnologiyalar va ekologik ishlab chiqarishga subsidiya	Resurs tejamon va barqaror agrotadbirkorlik rivojlanadi

Jadvalda keltirilgan yo'nalishlarni amalga oshirish uchun quydagilarni hisobga olish zarur:

➤ Mehnat resurslari o'sishini samarali bandlikka aylantirish uchun har bir hudud bo'yicha mehnat bozori balansi ishlab chiqilishi lozim. Unda ishchi kuchi taklifi, bo'sh ish o'rinlari, kasblarga talab, migratsiya, yoshlar va ayollar bandligi, kichik biznes imkoniyatlari alohida hisobga olinishi kerak.

➤ Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni faqat yangi sub'ektlar sonini ko'paytirish orqali emas, balki ularning mehnat unumdorligi, daromadliligi va qo'shilgan qiymat yaratish qobiliyati orqali baholash zarur. Buning uchun qayta ishlash, agroservis, logistika, elektron savdo va eksportga yo'naltirilgan kichik biznes loyihalariga ustuvor qo'llab-quvvatlash berish maqsadga muvofiq.

➤ O'zini-o'zi band qilgan shaxslarni mikrobiznesga o'tkazish uchun "ro'yxatdan o'tish – kasbiy o'qish – mikrokredit – bozorga chiqish – ijtimoiy sug'urta" zanjiriga asoslangan dastur ishlab chiqilishi lozim. Bu jarayonda raqamli platforma, soliq maslahati, buxgalteriya xizmati va kooperativlarga a'zolik muhim ahamiyatga ega.

➤ Qishloq hududlarida Daniya va Yaponiya tajribasi asosida ko'p funksiyali agrokooperativlar tashkil etish zarur. Ular urug'lik, o'g'it, texnika, veterinariya, ombor, qayta ishlash, sotish, kredit va sug'urta xizmatlarini birlashtirishi kerak.

➤ Finlyandiya va Shvesiya tajribasidan kelib chiqib, tabiiy-iqlim sharoiti og'ir, suv tanqis yoki iqtisodiy imkoniyati cheklangan hududlarda resurs tejovchi texnologiyalar, ekologik ishlab chiqarish va diversifikatsiya uchun maqsadli subsidiyalar joriy etilishi lozim.

➤ Oliy ma'lumotli xodimlar salohiyatidan samarali foydalanish uchun ta'lim muassasalari, bandlik organlari va ish beruvchilar o'rtasida doimiy ma'lumot almashinuvi yo'lga qo'yilishi kerak. Kasbiy ta'lim dasturlari mehnat bozorida haqiqiy talab mavjud bo'lgan yo'nalishlarga moslashtirilishi lozim.

➤ Agrotadbirkorlikni rivojlantirishda qiymat zanjiri yondashuvi asos qilib olinishi kerak. Ya'ni mahsulot yetishtirish, saqlash, qayta ishlash, qadoqlash, sertifikatlash, logistika va sotish bosqichlari bir tizim sifatida tashkil etilsa, bandlik ham, daromad ham oshadi.

➤ Mehnat bozori monitoringi tumanlar, shaharlar, yosh guruhlari, jins, ta'lim darajasi va kasblar kesimida yuritilishi kerak. Bu ma'lumotlar asosida har bir hudud uchun aniq bandlik dasturi ishlab chiqish imkoni paydo bo'ladi.

Xulosa va takliflar.

2010–2024 yillar statistik ma'lumotlari Qashqadaryo viloyatida mehnat resurslari barqaror o'sganini ko'rsatadi. Mehnat resurslari 1 493,4 ming kishidan 1 888,5 ming kishiga yetib, 26,5 foizga oshgan. Bu iqtisodiyot uchun katta demografik va mehnat salohiyati mavjudligini anglatadi. Biroq ushbu salohiyatni samarali natijaga aylantirish uchun ish o'rinlari, inson kapitali, tadbirkorlik muhiti va institutsional qo'llab-quvvatlash tizimi birgalikda rivojlanishi lozim.

Ishsizlik darajasi 2020 yilda 11,1 foizgacha oshgan bo'lsa-da, 2024 yilga kelib 5,9 foizga pasaygan. Bu mehnat bozorida tiklanish jarayonlari amalga oshganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bandlik darajasi 2017 yildagi eng yuqori ko'rsatkichga to'liq qaytmagani mehnat resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha qo'shimcha imkoniyatlar mavjudligini anglatadi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning jami bandlikdagi ulushi 2024 yilda 78,5 foizni tashkil etgan. Bu O'zbekiston mehnat bozorida xususiy sektor asosiy bandlik manbai ekanini tasdiqlaydi. Shuning uchun kichik biznesni sifat jihatdan rivojlantirish, uni qayta ishlash, agroservis, logistika, raqamli savdo va eksport bilan bog'lash muhim vazifa hisoblanadi.

O'zini-o'zi band qilganlar sonining 2020–2024 yillarda qariyb 8 barobar oshishi mehnat bozorida moslashuvchan va rasmiylashgan individual faoliyat shakllari kengayganini ko'rsatadi. Biroq mazkur jarayonning ijtimoiy-iqtisodiy samarasi o'zini-o'zi band qilganlarning

daromad barqarorligi, ijtimoiy himoyasi, kasbiy malakasi va bozorga chiqish imkoniyatlariga bog'liq.

Xorijiy tajriba O'zbekiston uchun quyidagi xulosani beradi: bandlikni oshirish va qishloq tadbirkorligini rivojlantirishda kooperatsiya, kasbiy ta'lim, infratuzilma, mikromoliya, ijtimoiy himoya va ekologik barqarorlik bir butun mexanizm sifatida qo'llanilishi zarur. Yevropa Ittifoqi, Skandinaviya mamlakatlari, Daniya, Yaponiya va Xitoy tajribasi shuni ko'rsatadiki, mehnat resurslaridan samarali foydalanish davlat siyosati, xususiy tashabbus va mahalliy institutlar o'rtasidagi uyg'unlikka bog'liq.

Umuman olganda, O'zbekistonda mehnat resurslari o'sishini iqtisodiy o'sish va aholi farovonligiga aylantirish uchun kichik biznes va agrotadbirkorlikni yangi sifat bosqichiga olib chiqish, o'zini-o'zi band qilganlarni mikrobiznesga o'tkazish, inson kapitalini rivojlantirish va xorijiy tajribani milliy hududiy sharoitga moslashtirish talab etiladi.

Adabiyotlar / Lumeputmupa / Reference:

Becker G.S. (1964) *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.

International Labour Organization. (2013) *Resolution concerning statistics of work, employment and labour underutilization. 19th International Conference of Labour Statisticians*. Geneva.

Lewis W.A. (1954) *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour // The Manchester School*. Vol. 22, No. 2. P. 139–191.

North D.C. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

OECD. (2006) *The New Rural Paradigm: Policies and Governance*. Paris: OECD Publishing.

Porter M.E. (1998) *Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Review*. Vol. 76, No. 6. P. 77–90.

Schultz T.W. (1961) *Investment in Human Capital // The American Economic Review*. Vol. 51, No. 1. P. 1–17.

Schumpeter J.A. (1934) *The Theory of Economic Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

World Bank. () *Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance: Improving SMEs' access to finance and finding innovative solutions to unlock sources of capital*. Washington, D.C.

Анисимова О.С. (2011) *Аграрная политика и стратегия развития сельских территорий: опыт стран ЕС // Никоновские чтения*. М.: МСХА им. К.А. Тимирязева, №16. С. 209.

Кулькова Н.С. (2012) *Зарубежный опыт интегрирования и кооперирования в сельском хозяйстве // Вестник НГИЭИ*. №3. С. 81–93.

Статистик маълумотлар (2010–2024). Фойдаланувчи тақдим этган 2010–2024 йиллар статистик маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари.

Фролова О.А., Васильева С.Ю. (2011) *Государственное регулирование сельского хозяйства: зарубежный опыт // Вестник НГИЭИ*. №5. С. 76–83.

Шамин А.Е., Вожаева Н.Г. (2011) *Опыт решения аграрных проблем в сельском хозяйстве Китая // Вестник НГИЭИ*. №2. С. 5–19.